

Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?

Dries Roelandts

Een gestorven kind staat naast het bed van zijn vader, trekt aan diens mouw en zegt op verwijtende toon: “Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?” Met deze droom laat Freud het zevende en laatste hoofdstuk (over de psychologie van de droomprocessen) van *Die Traumdeutung* aanvangen. Het is een droom die een niet nader omschreven patiënte aan Freud vertelt. Zij *herdroomde* zelf een stuk van de droom nadat ze er iemand had horen over spreken in een lezing.

In tegenstelling tot vele andere dromen in Freuds monumentale boek, geeft hij bij deze droom geen verdere contextuele gegevens. Sommige auteurs voelen zich daardoor geïnspireerd te speculeren: de ene meent dat het een droom van Freud zelf zou zijn (Cacciali, 2014), de ander vraagt zich af Dora hem misschien gedroomd zou hebben (Mancini, 1999: 1700).

Behalve speculaties is de droom, ondanks de beperkte context, veel becommentarieerd door verschillende auteurs. Lacan heeft het er verschillende keren over in het elfde en zestiende seminarie. Wat is het belang van deze droom? Het is geen toeval dat Freud net deze droom, die “thans zeer in het bijzonder onze belangstelling verdient” (Freud, 2005 [1900a]: 483) en door hem paradigmatisch genoemd wordt, gebruikt om de psychologie van de droomprocessen in te leiden. De droom is ontroerend, schrijft Freud (Ibid.), maar dat is uiteraard niet de reden waarom hij in *Die Traumdeutung* is opgenomen en wel specifiek op die plaats. Het gaat ook niet om een moeilijk te verklaren droom; hij is integendeel “tamelijk eenvoudig” te duiden. De droom is “correct” verklaard door de onbekende persoon die de lezing gaf over de droom (Ibid.).

Wel opvallend, zelfs wat *Unheimlich*, zijn de omstandigheden voor en na de droom – en deze vormen een eerste indicatie van het belang ervan. De dromer is de vader van het kind in de droom en hij heeft dagen- en nachtenlang gewaakt bij zijn doodzieke zoon. Na het overlijden van het kind gaat de vader uitgeput slapen in de kamer naast degene waar zijn zoontje ligt opgebaard, op een laken en omgeven door kaarsen. Hij vraagt een oude man de wake te houden bij zijn zoontje en laat de deur tussen de twee kamers open. Tijdens de enkele uren slaap heeft de vader de korte droom, waarna iets hem uit zijn slaap rukt. In de kamer naast hem merkt hij wat hem waarschijnlijk gewekt heeft: de oude man is in slaap gevallen en het laken en de arm van zijn zoontje hebben vuur gevat doordat een van de kaarsen is omgevallen (Ibid.).

Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?

De eenvoudige verklaring (van de onbekende die de lezing gaf) is dat de vader het felle lichtschijnsel al slapend gewaar wordt en in zijn droom tot de conclusie komt dat er brand is – net zoals hij dat ook in wakkere toestand zou doen bij het zien van zo'n lichtschijnsel. Misschien dat ook de bezorgdheid dat de oude man niet tegen zijn taak opgewassen is, in de droom is geslopen, voegt Freud er nog aan toe (Ibid.). En dat blijkt inderdaad geen onterechte bekommernis.

Verdere verklaring is er niet, aldus Freud, tenzij “de inhoud van de droom overgedetermineerd moet zijn”, en het zinnetje ‘vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand’ gebaseerd zou zijn op dingen die het kind echt gezegd heeft (Ibid.: 484). In dat geval kan men bijvoorbeeld aannemen dat het jongetje de woorden ‘ik verbrand’ uitsprak tijdens de hoge koorts van zijn ziekte. Ook de zinssnede ‘vader, ziet ge dan niet ...’ kan uit een andere, affectbeladensituatie voortgekomen zijn.

Dan rest er nog één belangrijke vraag voor Freud: waarom wordt de vader eigenlijk niet wakker als hij merkt dat er brand is? Het antwoord daarop bevestigt Freuds centrale stelling van *Die Traumdeutung*; ook deze droom is een wensvervulling. De vader heeft in de droom terug contact met zijn kind en zolang hij droomt, verlengt hij als het ware het leven van zijn zoontje. Bovendien treft Freud hiermee voorbereidingen om een andere these in verband met de psychologie van droomprocessen te poneren; dat de functie van de droom is om ons te laten verder slapen. Prikkel van binnen of buiten worden in een droom verwerkt, zodat de slaap ongestoord verder gaat. Als je dorst hebt kan je bijvoorbeeld dromen dat je grote hoeveelheden heerlijk frisse drank drinkt.

Het is opmerkelijk dat Freud daarop de nadruk legt en geen acht lijkt te slaan op de opvallende gelijkenis tussen de droombeelden en wat er ondertussen in de kamer naast de slaper aan de hand is. Nochtans stuit Freud elders wel op de ambiguïteit van de kwestie van de realiteit, bijvoorbeeld waar hij het heeft over een droom in een droom (Grignon, 2007: 120).

Bij dat vraagstuk knoopt Lacan aan met zijn bespreking van deze droom. Het meest uitgebreid gaat hij er op in in het elfde seminarie over de vier fundamentele concepten van de psychoanalyse. Bij het begin van dit seminarie situeert Lacan het onbewuste in een kloof tussen waarneming en bewustzijn. Waarneming en bewustzijn sluiten elkaar uit; ofwel neem je iets waar zonder een echt bewustzijn, ofwel passeert het naar het bewustzijn, maar dan wordt het uit de waarneming weggeveegd (Lacan, 1973 [1964]: 46). Maar hoe vatten we het onbewuste (of het primair proces) dat zich daartussen bevindt? Lacan illustreert met een uit het dagelijks leven gegrepen situatie. Hij wordt wakker nadat er op de deur geklopt wordt, maar niet voordat hij met het geluid een

droom gevormd heeft (Ibid.: 56). Het kloppen op de deur is slechts schijnbaar datgene dat Lacan wakker maakt. Wordt het echt gehoord of waargenomen? Volgens Lacan dringt het door tot het bewustzijn – en niet tot de perceptie. Maar wat voor ‘bewustzijn’ is datgene dat een droom vormt rond het geluid van het kloppen? Of met andere woorden wie is eigenlijk de dromer? Het moet iets zijn tussen perceptie en bewustzijn. De Franse taal heeft daarvoor het *ne explétif* om aan te duiden dat er een verschil is tussen een ik (*je*) dat droomt en één dat terug wakker is, terug zichzelf, en weet wanneer het ingeslapen was en waar het is. “Je suis, que je sache, *avant que je ne me réveille.*” (Ibid.)

Het gaat dus over het terugkeren vanuit de droom naar de werkelijkheid – een realiteit die Lacan belangwekkend de gerepresenteerde werkelijkheid noemt. De droom van de vader die wakker wordt in een realiteit die heel sterk lijkt op wat hij gedroomd heeft, stelt hier de vraag naar het statuut van de werkelijkheid. Dat is waarom Lacan de droom bespreekt en tegelijk Freuds keuze bevraagt: “Voilà quelque chose qui semble peu désigné pour confirmer ce qui est la thèse de Freud dans la *Traumdeutung* – que le rêve est la réalisation d’un désir.” (Ibid.). Waarom benadrukt Freud zo dat deze droom zijn stelling bevestigt? Als de functie van de droom is om de slaap te verlengen, en als deze droom zo dicht aanleunt bij de realiteit die de droom deed ontstaan, dan zou de man toch beter kunnen blijven slapen dan wakker te worden, argumenteert Lacan. (Ibid.: 57).

Dus waar Freuds vraag is waarom de vader niet wakker wordt, vraagt Lacan zich eerder af waarom hij niet blijft slapen. Wat maakt deze dromer wakker? Net zoals Lacans voorbeeldje is er bij de vader een externe prikkel; Freud wijst op het lichtschijnsel dat de man gewaar wordt. Lacan maakt daar trouwens het geluid van de vallende kaars. Maar dat is niet wat de vader wekt. Hij produceert integendeel een droom, zodat hij kan verder slapen. Dat is Freuds uitleg die echter niet verklaart waarom de man dan wakker wordt. Er bestaan immers ook slaapwandelaars die effectief verder slapen terwijl ze opstaan en de deur openen voor degene die klopte bijvoorbeeld. Het antwoord op de vraag wat wekt, valt niet te zoeken in de realiteit buiten, maar in een andere realiteit *in* de droom. De werkelijkheid in de droom is zelfs meer werkelijk dan de ‘echte’ realiteit. “Il y a plus de réalité, n’est-ce pas, dans ce message, que dans le bruit” (Ibid). De boodschap van het zoontje aan zijn vader – ziet ge dan niet dat ik verbrand – is meer reëel dan de realiteit van de omvallende kaars die zich afspeelt in de aanpalende kamer.

De vader wordt voor Lacan dus als het ware heen en weer geslingerd tussen een externe realiteit waarvan hij liever wil wegdromen enerzijds en een nog meer reële, interne werkelijkheid in de droom waarvan hij ook weg moet en dus wakker wordt. De realiteit van het ontwaken beschermt de vader

Vader, ziet ge dan niet dat ik verbrand?

uiteindelijk tegen de ontmoeting met het reële van de droom (Marblé, 2014: 27). In tegenstelling tot wat de intuïtie misschien influistert, is de échte realiteit dus niet de situatie van de brand in de aanpalende kamer – neen, dat is de gerepresenteerde realiteit. Het ware reële zit in de woorden van de zoon die eventueel verwijzen naar de koorts die tot zijn dood leidde en mogelijks ook naar de zelfverwijten over het overlijden die de vader zich maakt.

Er wordt dus door Lacan een scheiding gemaakt tussen realiteit en reële. Het eerste is wat wij noodzakelijkerwijze via de taal benaderen, of nog dat maar vorm krijgt door de taal. En het tweede is iets dat daar voorbij ligt en dat dus eigenlijk niet kan gevat worden. Lacan spreekt in deze context over het reële als een altijd gemiste ontmoeting.

De droom van de vader noemt hij een “hommage à la réalité manquée” (Lacan, 1973 [1964]: 58). Maar “tussen droom en ontwaken, tussen degene die nog altijd slaapt (en van wie we de droom niet zouden kennen) en degene die slechts droomde om niet te moeten ontwaken” (Ibid., mijn vertaling), daartussen lijkt er toch ergens een ontmoeting mogelijk te zijn (Marblé, 2014: 26). De vader kan er zijn zoontje dat er niet meer is toch nog ontmoeten. Maar waar Freud het wensvervullende karakter van de droom benadrukt, vindt Lacan dat dit verlangen van de vader zich toch wel in verschrikkelijke beelden uitdrukt: “Le désir s’y présente de la perte imagée au point le plus cruel de l’objet.” (Lacan, 1973 [1964]: 58).

Drukt de droom of het moment tussen droom en ontwaken dan toch iets uit van het reële – dat *in se* niet uit te drukken valt? Lacan lijkt ergens te suggereren van wel, maar benadrukt desalniettemin dat het niet om representatie gaat. Hij noemt de droom zelfs “l’envers de la représentation” en verwijst naar Freud die het begrip *Vorstellungsrepräsentanz* gebruikt. Dit betekent niet de representatie die voorstelt of representeert, maar de plaatsvervanger (*tenant-lieu*) van de representatie (Ibid.). De droom geeft dus iets weer van het onzegbare (wie kan zeggen wat het betekent om een kind te verliezen?), maar niet helemaal. Ten eerste wordt de vader immers wakker en vermijdt hij zo de confrontatie met het reële, en ten tweede gaat het niet echt om het vatten van iets reëls in iets symbolisch. Er komt enkel (eventjes) een plaatsvervanger op de plek van dat onzegbare. Het reële moet gezocht worden aan gene zijde van de droom. De droom heeft het omzwachteld en zo verstopt “derrière le manque de la représentation dont il n’y a là qu’un tenant-lieu.” (Ibid: 59).

We benaderden deze kwestie in de beweging van de gerepresenteerde realiteit (het symbolische) naar een reële; van de wakende wereld richting de kern van de droom waarin het reële dichterbij komt. In de andere richting zouden we als het ware het reële kunnen volgen naar de symbolische realiteit. Lacan zegt dat het reële zich kan bedienen van die realiteit, bijvoorbeeld in de

vorm van het geluid van de vallende kaars (Ibid). We kunnen ons het reële zelfs voorstellen als rondwarend op zoek naar iets in de symbolische werkelijkheid waaraan het zich kan vasthouden, of een realiteitsstoel om op te zitten, waarbij het wel telkens naast de stoel gaat zitten en zo terug op zoek moet naar een nieuwe stoel.¹

Deze opvatting maakt van het reële echter een welomschreven iets, in deze personificatie zelfs een persoon, terwijl het reële net datgene is dat zich buiten elke beschrijving en wetmatigheid houdt.

Het is dan ook niet de mislukte poging van het reële om zich te koppelen aan iets in de realiteit (het geluid van de kaars) dat de arme vader wakker maakt. Wat hem wekt is de andere realiteit die zich verbergt achter het gebrek aan representatie. En het is die laatste gemiste ontmoeting wat deze droom écht paradigmatisch maakt.

Bibliografie

- Cacciali, Jean-Luc (2014). Le rêve: une tentative de résoudre l'impossible. <http://www.ali-rhonealpes.org/archives/clinique-psychanalytique/230-le-reve-une-tentative-de-resoudre-l-impossible-icp-2013-2014-introduction-a-la-psychanalyse>
- Freud, Sigmund (2005 [1900a]). De droomduiding. *Werken*, 2, Boom: Amsterdam.
- Grignon, Olivier (2007). Avec le psychanalyste, l'homme se réveille. *Che vuoi?*, 28, pp. 111-135.
- Lacan, Jacques (1973 [1964]). *Le séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Paris: Seuil.
- Mancini, Robert (1999). *Revue française de psychanalyse*, tome LXIII, nr 5, pp. 1699-1701.
- Marblé, Jacques (2014). Ça ne fait pas névrose. *Revue Psychanalyse*, 2, pp 23-30. http://www.revuepsychanalyse-yetu.com/wp-content/uploads/2014/11/ça-ne-fait-pas-névrose.-J.Marblé.théorie-PSY_2.pdf

¹ Met dank aan Filip Kolen voor de personificatie.